

Однос економских и војних наука (економија и безбедност земље)

УДК 33.355

Мр Љубивоје Првуловић*

Значај економије, тј. стања у привреди једне земље за њену безбедност дуго је био у другом плану научних и стручних истраживања. Однос економије и војног комплекса углавном се проучавао са становишта висине издвајања средстава из државног буџета за издржавање армије и наоружавање. Расходи из државног буџета за војно-индустријски комплекс третирани су као издатак из народног дохотка који не доприноси привредном расту и привредном развоју земље. Економије вишенационалних социјалистичких државних заједница, које су са крајем „хладног рата“ и преласком из периода конфронтације у период сарадње на глобалном међународном плану доживеле судбину распада, биле су у високом степену милитаризоване, што се посебно односи на бивше државе, СССР и ЧСФР, као чланице Варшавског пакта. При томе, наведене државе су се распаде у мирнодопским условима, без агресије или видљиве претње споља – расточиле су се изнутра.

Узроци распада бившег Совјетског Савеза, претходне Југославије и бивше Чехословачке су бројни, али су у томе велики значај имали економски чиниоци, било тако што су послужили као катализатор јачања разорног дејства других чинилаца – национализма, политичке нестабилности, критичког односа према владајућем друштвено-економском систему и државном уређењу.

Посебно је поучан пример распада бившег СССР-а, једне од двеју светских суперсила и стожера војно-политичког савеза бивших „реалсоцијалистичких“ земаља – Варшавског уговора. По паритету нуклеарног и/или конвенционалног наоружања бивши СССР био је на нивоу САД, а у неким областима чак је био и доминантна сила. Претња примене силе у решавању међусобних сукоба суперсила била је подједнака по снази и подједнако застрашујућа. Међутим, економска моћ СССР-а била је двоструко мања од моћи САД, а његова привреда економски неефикасна и неконкурентна у светској привреди. Извоз наоружања био је, уз извоз енергетских и других сировина, значајан извор девизних прихода, који су се даље користили за одржавање трке у наоружавању. Пад цена нафте и отклањање опасности од конфронтације Варшавског уговора и НАТО-а смањили су девизне приходе СССР-а, а даље надметање у трци наоружавања исцрпило је његову економију. Стање у националној економији бившег СССР-а било је на ивици расула. У таквим околностима јачале су дезинтеграционе тенденције и центрифугалне силе бивших совјетских савезних и аутономних република у оквиру Руске Федерације. Наметнута „транзиција“, тј. радикална

* Институт за међународну политику и привреду – Београд.

трансформација друштвено-економског система због преласка с ауторитарног система на демократију и са планске на тржишну привреду у условима економске нестабилности и неефикасности, само је убрзала распад земље изнутра.

Совјетски грађани, чији је стандард у већини био на ивици животног минимума, дочекали су распад СССР-а незаинтересовано, с апатијом, па тек сада, после пет година транзиције, почињу да бивају свесни шта им се десило и шта им се догађа. Све наведено потврђује приоритетан значај економије за националну безбедност сваке земље. Стога се међузависност економије и безбедности мора систематски пратити и непрекидно проучавати, пре свега са становишта геополитичког и геоекономског положаја сваке земље, њеног економског раста и социјалног развоја.

Распад бившег Совјетског Савеза, претходне Југославије и бивше Чехословачке, без обзира на то да ли је до дезинтеграције тих вишенационалних државних заједница дошло мирним путем или уз ратне сукобе и разарања, истакао је у први план истраживања међународних односа – однос економије и безбедности државе.

Значај економије, тј. стања у привреди једне земље за њену безбедност дуго је био у другом плану научних и стручних истраживања. Однос економије и војног комплекса углавном се проучавао са становишта висине издвајања средстава из државног буџета за издржавање армије и наоружавање. Расходи из државног буџета за војноиндустријски комплекс третирани су као издатак из народног дохотка који не доприноси привредном расту и привредном развоју земље.

Економије наведених вишенационалних социјалистичких државних заједница, које су по завршетку „хладног рата“ и преласку из периода конфронтације у период сарадње на глобалном међународном плану доживеле судбину распада, биле су у високом степену милитаризоване, што се посебно односи на бивше СССР и ЧСФР, као чланице Варшавског пакта. При томе, наведене државе су се распале у мирнодопским условима, без агресије или видљиве претње – расточиле су се изнутра.

Узроци распада бившег Совјетског Савеза, претходне Југославије и бивше Чехословачке су бројни, али су у томе велики значај имали економски чиниоци, било непосредно, било тиме што су послужили као катализатор јачања разорног дејства других чинилаца – национализма, политичке нестабилности, критичког односа према владајућем друштвено-економском систему и државном уређењу. Посебно је поучан пример распада бившег Совјетског Савеза, једне од двеју водећих светских суперсила и стожера војно-политичког савеза бивших „реалсоцијалистичких“ земаља – Варшавског уговора. По паритету нуклеарног и/или конвенционалног наоружања бивши СССР био је на нивоу САД, а у неким областима чак је био и доминантна сила. Претња примене силе у решавању међусобних сукоба суперсила била је подједнака по снази и подједнако застрашујућа. Међутим, економска моћ СССР-а била је више него двоструко мања од моћи САД, а његова привреда економски неефикасна и неконкурентна у светској привреди. Из-

воз наоружања био је, уз извоз енергетских и других сировина, значајан извор девизних прихода, који су се даље користили за одржавање трке у наоружавању. Пад цена нафте и отклањање опасности од конфронтације Варшавског уговора и НАТО-а смањили су девизне приходе СССР-а, а даље надметање у трци наоружавања исцрпило је његову економију. Стање у националној економији бившег СССР-а било је на ивици расула. У таквим односима јачале су дезинтеграционе тенденције и центрифугалне силе бивших совјетских савезних и аутономних република у оквиру Руске Федерације. Наметнута „транзиција“, тј. радикална трансформација друштвено-економског система због преласка с ауторитарног система власти на демократију и са планске на тржишну привреду у условима економске нестабилности и неефикасности, само је убрзала распад земље изнутра. Совјетски грађани, чији је стандард у већини био на ивици животног минимума, дочекали су распад СССР-а незаинтересовано, с апатијом, па тек сада, после више од пет година транзиције, почињу да бивају свесни шта им се десило и шта им се догађа.

Све наведено потврђује приоритетан значај економије за националну безбедност сваке земље. Стога се међузависност економије и безбедности мора систематски пратити и непрекидно проучавати, пре свега са становишта геополитичког и геоекономског положаја сваке земље, њеног економског раста и социјалног развоја. Истраживање националне, и у оквиру тога економске безбедности, посебно је интензивирано у периоду транзиције бивших европских социјалистичких земаља. Економска безбедност сваке земље тесно је повезана са стањем у њеној привреди и динамиком њених унутрашњих и међународних економских токова.

Међу ретким научним истраживачима који се баве теоријско-методолошким питањима економске безбедности може се навести руски аутор В. Л. Тамбовцев, који у чланку „Економска безбедност привредних система: структура проблема“ наглашава да је *економска безбедност* део укупне национално-државне безбедности. Према њему, „безбедност је такво стање субјекта, које означава, да вероватноћа непожељних промена било којих својстава субјекта, параметара имовине која му припада и његовог спољног окружења није велика (мања од одређене границе)“. Зависно од тога какав је склад параметара животне делатности субјекта пожељан мењаће се и конкретна садржина појма „нежељене промене“. У општем случају, у нежељене промене спадају промене које удаљавају субјект безбедности од његовог пожељног стања.¹ Са појмом безбедности тесно су повезани појмови процена безбедности, претња, штета, стратегија обезбеђивања безбедности и други, на основу којих се може одредити и садржај појма економска безбедност. Стање економске безбедности одређује се на основу компарације одређених индикатора њене националне економије са датим

¹ В. Л. Тамбовцев, *Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы*, Вестник Московского университета, серия 6, экономика, № 3, 1995, стр. 3.

индикаторима који представљају критичне тачке. Најчешће су то индикатори економског стања у најразвијенијим земљама света.

Након слома реалног социјализма све бивше социјалистичке земље у Европи ушле су у период радикалних друштвено-економских промена, чија се основна садржина може поједностављено свести на прелазак из тоталитаризма у демократију и на прелазак са планске на тржишну привреду. Ти су процеси познати као процеси транзиције, друштвено-економског преображаја или трансформације етатистичких друштава у ново друштво. Могуће опције будућег развоја бивших реалсоцијалистичких, етатистичких друштава јесу: повратак у неки од савремених облика капитализма, ревитализација социјализма или изградња новог информатичког, постиндустријског друштва. За сада је најреалнија варијанта повратка у капитализам након напуштања или бекства из социјализма.

Европске земље у транзицији морају у процесу трансформације да решавају два основна економска и друштвена задатка: морају успешно да реше питања макроекономске стабилизације и морају да реше проблеме структурне трансформације, који су се наметнули у периоду транзиције. Од начина на који ће се решити ти задаци и дужине временског периода њиховог решавања зависиће и економска безбедност тих земаља, као и њихова укупна национална безбедност. Решавањем првог задатка, тј. успостављањем поремећене опште привредне равнотеже те земље треба да реше питање извлачења њихових привреда из дубоке кризе, а у неким земљама и из општег расула, које прети тоталним сломом њиховог привредног и друштвеног система. Решавање проблема структурне трансформације, тј. проблема стварања рационалне и ефикасне привредне структуре треба да омогући европским земљама у транзицији ефикасно и рационално привређивање и укључивање њихових привреда у међународну поделу рада на равноправној и конкурентској основи. Стога се у свим земљама у транзицији, упоредо са променама у систему и методама привређивања, доносе и примењују различити модели стабилизације, најчешће засновани на либералистичким и монетаристичким концепцијама привредног опоравка, уграђеним у програме стабилизације које ММФ препоручује или намеће тим земљама.

Проблеми макроекономске стабилизације и структурних трансформација привреда европских земаља у транзицији, иако су тесно повезани и комплементарни, не спадају у исту раван, нити у исти временски хоризонт транзиције. Наиме, проблеми макроекономске стабилизације могу да се решавају једнократним мерама, (на пример, модел „шок-терапије“) или етапним мерама економске политике, док њихови ефекти могу бити брзи или ће доћи до изражаја тек у дужем временском периоду. Насупрот томе, проблеми структурне трансформације привреде јесу дугорочни проблеми. Они се не могу решавати краткорочним и једнократним мерама. За њихово решавање неопходне су дугорочне еволутивне промене у материјалној производној бази друштва, које се сада одвијају у најразвијенијим капиталистичким земљама. Истовреме-

но, еволутивне промене у производној основи друштва морају да буду праћене и одговарајућим системским променама и одговарајућим мерама економске политике. Революционарне, нагле промене у том домену могу да донесу само додатне тешкоће, јер се структура привреде било које земље и у било којем привредном и друштвеном систему не може променити напречац. Из новије економске историје је познато да се револуционарне промене по правилу завршавају катастрофалним последицама. У прилог томе може се навести крах ратног комунизма у СССР-у, неуспех форсиране индустријализације, политика великог скока у Кини, економске и социјалне последице „шок-терапије“ у најновијем транзиционом периоду, пре свега у Русији и већини других постсовјетских држава насталих на тлу бившег Совјетског Савеза.

Процеси транзиције праћени су интензивном и садржајном теоријском расправом, било као критика примењених мера друштвених и економских реформи, било као осмишљавање рационалнијих промена у друштвеној пракси. Друштвена полемика о транзицији и поводом транзиције посебно је наглашена у Русији, а концентрисана је око бројних круцијалних питања чије решавање има не само теоријски већ и непроцењиви практични значај. Наиме, прихватање одређеног модела, одређене концепције и/или метода решавања постојећих и структурних проблема привредног развоја може имати далекосежне и дугорочне последице не само за привредни већ и за укупни друштвени развој појединих земаља у транзицији, па и за њихову националну безбедност.

Тако је, на пример, А. В. Мартинов, анализирајући основне премисе најпознатијих светских концепција економске политике, дошао до закључка да су „опште прихваћене концепције економске политике – неолиберализам, некејнзијанство и економија понуде“ – непосредно непримењиве у условима, како их он назива, „постсоцијалистичких привреда“. Он сматра да на њиховој основи, исто као и на основи социјал-реформистичке концепције, није могуће превазилажење дубоких структурних деформација наслеђених из претходног командног система уз прихватљиве економске и социјалне трошкове. Такође, сматра да треба највећу пажњу усредсредити на концепцију регулисања структурно несавршеног тржишта, тј. на тзв. неоструктуралистичку концепцију, која је у овој или оној мери опробана у више земаља „трећег света“. Идејна основа те концепције јесте еволуциона теорија друштвено-економског развоја, а заснива се на начелу постепених отклањања структурних деформација, зависно од кретања према зрелом тржишном систему. У случају постсоцијалистичких земаља реч је о трансформацији претходне социјалистичке привреде у тржишну привреду са несавршеном структуром и о њеној даљој нормалној еволуцији ка зрелом постиндустријском тржишту. Такав приступ је у складу са стратегијом постепене тржишне либерализације, за разлику од концепције „шок-терапије“, која претпоставља прелазак на отворену тржишну привреду, либералног типа, на рачун најбржег уклањања конкурентно

неспособних економских субјеката у оквиру читавих сектора привреде, одговарајућег смањења запослености итд.²

Познати руски економиста Николај Шмелов, у раду „О здравом разуму и моралу у економији“, износи своје запажање да је искуство руских реформи Јељцина и Гајдара, по моделу ММФ и „шок-терапије“, у 1992. години показало „скоро потпуну неприхватљивост било којих разрађених теоријских конструкција без обзира да ли се ради о класичном марксизму, кејнзијанству, социјалној тржишној привреди или монетаризму“ у условима руске стварности. Он сматра да су за реформу потребне „само четири основне математичке операције и здрав разум“.³ Вероватно је такав скептични став према економској теорији резултат спознаје да полузнање може нанети већу штету од незнања, односно да је ефикасније препустити развој привреде спонтаном тржишном регулисању, него га подвргнути сумњивим економским и социјалним експериментима кроз волонтаристичке концепције појединих лидера, које се намећу уз или иза одређених теоријских модела и концепција.

Григориј Јавлински, у раду „О новој владиној политици“, наглашава да су реформе у Русији увек биле реформе одозго, које је традиционално иницирала и спроводила централна власт посредством чврсте бирократске вертикале. Сада се ситуација мења из основа. Русија се налази на прагу избора алтернативе будућег развоја. Ближе перспективе су неповољне, а влада је правила грешке у примени „шок-терапије“. Он сматра да у „постсоцијалистичком периоду“ треба решити три задатка: а) системске промене; б) либерализацију економских односа, и с) финансијску стабилизацију.⁴

Ленски Евгениј је мање критичан према реформи Јељцина и Гајдара и наглашава да је Русија приступила радикалној привредној реформи чији је ток значајно променио облик економског система: интензивно се развијају специфични тржишни процеси, формира се принципијелно нови механизам државног управљања. Ипак, и он признаје наводе бројних критичара метода „шок-терапије“ да је реформа истовремено ојачала многе негативне тенденције у руској привреди: пад производње, пад курса рубље, инфлацију, што је довело до пада животног стандарда. Стога је влада Виктора Черномирдина, августа 1993, развила нови програм реформе и стабилизације руске привреде, чији је основни циљ било стварање социјално оријентисане тржишне привреде. Програмом су предвиђене сукцесивне етапе за излазак из кризе. У првој етапи (до краја 1994. године) предвиђене су мере за контролу инфлације, финансијску стабилизацију и обнову производње. У другој стабилизационој етапи предвиђене су институционалне промене за оживљавање

² А. В. Мартынов, *О применимости мировых концепций экономической политики к постсоциалистическим странам и о задаче структурных преобразований*, „Общество и экономика“, бр. 2, стр. 3–20.

³ Н. Шмелев, *О здравом смысле и морали в экономике*, „Вопросы экономики“, бр. 2, 1993, стр. 102–111.

⁴ Г. Явлинский, *О новой политике правительства*, „Вопросы экономики“, бр. 2, 1993, стр. 112–124.

инвестиционе активности. Циљеви треће етапе, у 1996. години, били су: економски развој и технолошка реконструкција руске привреде.⁵ Касније је и програм Черномирдина доживео модификације, а донети су и други програми, међутим, сви су остали без видљивих позитивних резултата у успостављању економске стабилизације и јачању нарушене економске безбедности Русије.

Самсон Иван, у раду „Три етапе преласка постсоцијалистичке привреде на тржиште“, сматра да при преласку са планске на тржишну привреду у „постсоцијалистичким“ земљама треба поћи од објективних претпоставки и стварности тих привреда као економија дефицита. Тај процес не може бити једнократан, већ се мора одвијати по етапама. Према њему, претпоставке преласка на тржиште су: 1) стабилизација привреде, која изискује од три до пет година; 2) либерализација привреде, која се може спровести у периоду од две до пет година; 3) приватизација, за коју је потребно од 10 до 20 година; 4) изградња института за функционисање тржишта, за шта је потребно од пет до десет година, и 5) структурна реорганизација ради приближавања стандардима тржишне привреде, која изискује најмање од пет до петнаест година. Начини реализације тих претпоставки могу бити еволутивни или шок-терапија. Прва етапа означава избор између еволуције и шок-терапије. Друга етапа означава депресију, и њоме изазвану дестабилизацију прелазног периода, док је трећа етапа завршна, па се након ње може говорити о степену спроведене транзиције.⁶

Лешек Балцеревич и Алан Гелб у раду „Макроекономска политика при преласку на тржиште – трогодишње искуство“, наглашавају везу између програма стабилизације привреде и социјално-политичких чинилаца и указују на зависност структурних промена у земљама у транзицији од кретања на светском тржишту.⁷

В. Фалтсман при разматрању питања везаних за индустријску стратегију Русије у периоду кризе, истиче да се економска политика Русије уклапа у шему класичног троугла: инфлација – социјална необезбеђеност становништва – пад производње. Влада и опоненти траже излаз емпиријским путем. Текуће стабилизационе мере, сматра он, не смеју да угрозе стратешке циљеве развоја руске привреде, пре свега очување иновационог, технолошког и еколошког потенцијала земље.⁸

Питање индустријске стратегије директно је повезано с економском безбедношћу сваке земље. На жалост, у Русији је примењена стратегија

⁵ Е. Ленский, *Правительственная программа реформирования и стабилизации экономики: содержание и план реализации*, „Российский экономический журнал“, бр. 1, 1994, стр. 8–15.

⁶ Иван Самсон, *Три этапа перехода постсоциалистической экономики к рынку*, „Мировая экономика и международные отношения“, № 9, 1993, стр. 45–55.

⁷ Л. Балцеревич, А. Гелб, *Макроекономическая политика при переходе к рынку – опыт трех лет*, „Мировая экономика и международные отношения“, бр. 3, 1995, стр. 100–117.

⁸ В. Фалтсман, *Промышленная стратегия России в период кризиса*, „Вопросы экономики“, бр. 3, 1993, стр. 15–27.

дезиндустријализације и замене домаће производње увозом, што битно умањује њену економску безбедност.

Ј. В. Меркулова у политици реформисања Русије издваја два приоритетна политичко-економска правца: 1) формирање тржишног механизма привређивања и 2) одржавање јединства Русије и развој њених узајамних веза са земљама Заједнице Независних Држава (ЗНД). Оба правца су тесно повезана, а неусаглашеност економске политике разних региона Русије и земаља ЗНД значајан је чинилац продубљавања економске кризе.⁹

Према реформама Јељцина и Гајдара у Русији посебно је критичан академик Јуриј Јаременко. Он указује на узроке „несхватљиве упорности носилаца економске политике“ у Русији. То су и теоријски догматизам, и професионална неприпремљеност и политичка злонамерност. Сматра да је сазрела потреба за новим решењима, а нови стабилизациони приступ је и ново искуство, и нови ризик. Нису потребне политичке тржишне декорације, већ одговорност за аутентичне економске мере. Према њему, основно је приближавање економске политике руској стварности; основни дефект текуће политике Русије јесте игнорисање специфичности руске привреде. Структурни и технолошки „шокови“ искључују могућност самоактивирања тржишта. Указујући на негативне последице неконтролисане и нагле либерализације цена, Јаременко указује на то да се структура цена и технолошка структура производње налазе у чврстој корелацији: не може се трансформисати систем цена независно од технолошких промена, ефикасности и трошкова. Он наглашава да аутори либералне реформе треба да знају да је неуравнотежена аутархична привреда с деформисаним системом цена експлозивна направа којој треба приступити са великим опрезом. Неуспели експеримент реформе треба прекинути да би се спасла сама реформа. То изискује структурно-технолошка основа тржишне привреде ради очувања могућности формирања производно-технолошког пространства адекватног тржишту. Структурно-технолошке трансформације су исто тако важна компонента реформе као и институционалне промене. Све док су очувани унутрашњи ресурси структурно-технолошке трансформације реформа има будућност, ако се они изгубе, нема будућности за реформу. При томе, посебну бригу, с обзиром на висок степен милитаризације, изазива могући губитак технолошких ресурса у војноиндустријском комплексу.¹⁰ На жалост, Јаременкова упозоравања била су основана. Владајућа елита Русије својим мерама реформи управо је довела до огромних губитака у војноиндустријском сектору, технолошки најразвијенијем сектору руске привреде, што је битно подрило основе њене технолошке и економске безбедности.

⁹ Ј. В. Меркулова, *Необходимые приоритеты экономической политики современной России*, „Общество и экономика“, бр. 1, 1993, стр. 33–43.

¹⁰ Ј. Јаременко, *Приоритет – структурно-технологическому обновлению народного хозяйства*, „Российский экономический журнал“, бр. 1, 1994, стр. 3–7.

Значај структурних трансформација наглашавали су и Јуриј Наидо и Станислав Симановски. Они такође указују на неефикасност предузетих мера стабилизације у Русији. Економска политика се заснивала на идејама монетаризма, који не одговара карактеру кризе руске привреде. Креатори реформе су игнорисали структурни карактер руске економске кризе. Према њима, криза није монетарно-финансијска, већ инвестициона. Структурне деформације биле су наглашене и у привреди бившег СССР-а, а распад СССР-а и СЕВ-а још више их је потенцирао. Према њиховом мишљењу приоритетни правци структурне политике морају да буду усмерени на: унутрашње тржиште, развој извозног сектора, горивно-енергетски комплекс, конверзију војноиндустријског комплекса, научно-технолошки комплекс и инфраструктурни комплекс.¹¹ Наидо и Симановски су указивали и на чињеницу да је Русија у процесу транзиције изгубила лавовски део свог научно-техничког потенцијала, што је довело у питање њену технолошку независност и економску безбедност. Све је то наступило као последица импровизације и прагматизма у политици транзиције.

На импровизацију и прагматизам у спровођењу реформи у периоду транзиције у Русији посебно указује академик Дмитриј Љвов, који наглашава да је научно фундаирање реформе најважнији задатак савремене руске економске науке. Он сматра да Русија располаже са три извора напретка: природно богатство, вишемилионско радно способно становништво и огромна производна база. Истовремено, указује на раскорак између могућности и стварности у привредном и друштвеном развоју постсовјетске Русије. Наиме, садашње стање је такво да се више не може говорити о напретку, већ о спасавању од најозбиљније претње економске катастрофе и деградације друштва. Досадашњи програми нису у пракси показали одрживост („500 дана“, владин програм финансијске стабилизације привреде и други). Љвов је убеђен да се неуспех може тражити у „одсутству јасне теоријске концепције тржишних трансформација услед чега су се у пракси губили оријентир и уместо њих прихватани су разни идеолошки постулати“. Да би се основано рачунало на успех неопходна је обједињавајућа, консолидациона идеја, као што су се послератни руководиоци Западне Немачке и Јапана определили за изградњу савремене социјалнооријентисане привреде. Љвов наглашава да је у Русији реформа кренула другим путем: „Трули врхови недемократске државе водили су њену 'тржишну перестројку', обезбеђујући себи, заједно са не баш најбољим слојем привредника, позиције кормила власти и изворе материјалног богаћења. Управо власт, а уопште не реформисање народне привреде и друштва у целини, је стварни наведени циљ. Природно је да су, у ситуацији када је реформа угрожавала њихову власт, ови слојеви жртвовали реформу и дали безусловну предност власти“. Због тога је кретање ка стваралачкој тржишној саморегулацији замењено пљачком и криминалом. То ће се наставити све дотле док се у суштини не реши питање власти.

¹¹ Ј. Наидо, С. Симановский, *Приоритети структурных преобразований*, „Российский экономический журнал“, бр. 5–6, 1994, стр. 33–41.

Пошто је власт основна препрека реформи, и у пракси и у теорији питање власти је приоритетно у односу на питање о карактеру реформи које се спроводе.

Говорећи о теоријској основи реформе, Љвов истиче да је криза у економији повезана с кризом у руској економској науци, која је отпочела раније него криза у привреди. У току „перестројке“ совјетски научници су били лишени могућности да истражују алтернативне путеве социјално-економског развоја, јер би се довела у питање тврдња руководства да се иде једино могућим исправним путем. Бојазан да се заузме независна позиција у односу на власт довела је до тога да реформа буде концептуално и психолошки неприпремљена. Дуге године догматизма морале су да утичу и на научно фундаирање реформе. У центар пажње реформиста дошао је само један од праваца западне економске мисли – либерализам у његовој монетаристичкој варијанти, док су остали игнорисани. Насупрот томе, Љвов сматра да теорија институционализма открива специфичности савремених представа о улози државе у тржишној привреди и у реализацији одређених циљева друштва. Озбиљан пропуст у реформисању привреде Русије јесте и игнорисање од стране идеолога реформи сопственог теоријског наслеђа. Пре свега, реч је о систему оптималног функционисања економије (СОФЕ), који је разрађен почетком шездесетих година. Љвов наглашава да „ниједан од праваца домаће и иностране економске мисли не може претендовати на свеобухватност. Само збирно разматрање позитивних момената, који су садржани у сваком од њих, у стању је да донесе успех, да да интегрално схватање савремене тржишне економије“.¹²

Могу се навести и друга теоретска мишљења о садржају и диметима стабилизационе политике и структурних промена која потврђују закључак да већина компетентних аутора одбацује неолибералистичке и монетаристичке концепције, које су под притиском ММФ најчешће примењивале владајуће елите у земљама у транзицији. Ако се пракса узме као најпоузданији критеријум истине, треба анализирати остварене резултате у појединим земљама у транзицији и на основу тога закључити који су модели економске политике дали повољније резултате, мада је таквих примера веома мало. Наиме, већина земаља у транзицији у процесу трансформације запала је у тзв. трансформациону кризу, а резултати транзиције су поразни, једнаки или чак већи од ратних разарања и великих економских катаклизми. При томе, у најтежој ситуацији се налазе земље које су некритички прихватиле наметнуте иностране моделе, који нису били примерени њиховим економским, културним и историјским специфичностима. У свим земљама у транзицији дошло је до драстичног пада материјалне производње и дезиндустријализације привреде, пораста незапослености и бујања инфлације. Све земље тог подручја захватила је висока инфлација, а иначе низак ниво животног стандарда становништва перманентно је опадао. Поку-

¹² Д. Љвов, *Научно обонованная альтернатива была и есть*, „Российский экономический журнал“, бр. 4, 1995, стр. 25–38, бр. 5, 1995, стр. 11–25.

шаји макроекономске стабилизације путем либерализације цена и борбе против инфлације, фискалне консолидације и чвршће контроле емисије новца на основу примене модела ММФ, популарно названог „шок-терапија“, нису дали очекиване ефекте.

Према подацима Европске економске комисије (ЕСЕ), у периоду транзиције (1989–1994) у свим земљама у транзицији заједно смањен је обим укупне материјалне производње, мерене ГДП или НМП, за 40 одсто, што је за 25 одсто мање од обима материјалне производње у 1980. години! При томе, највећи пад материјалне производње забележен је у земљама које су, поред транзиције, биле суочене с етничким и верским сукобима и то у: Грузији (око 80 одсто), Јерменији (65 одсто), Молдавији (62 одсто), Азербејџану (56 одсто) и Таџикистану (54 одсто), или су подвргнуте санкцијама – СР Југославија (54 одсто). Велик пад имале су и државе које су настале на тлу бившег СССР-а: прибалтичке републике (55 одсто), Русија (49 одсто), Украјина (49 одсто), Белорусија (37 одсто), што указује и на тешке последице кидања њихових ранијих привредних веза у оквиру совјетске привреде. У земљама централне и источне Европе пад материјалне производње у процесу транзиције био је нешто мањи, али ипак значајан (17 одсто), тако да је обим њихове укупне материјалне производње спао на ниво из 1980. године.¹³

Пад индустријске производње, водеће гране привреде земаља у транзицији, био је још драстичнији, што сведочи о процесу „форсиране дезиндустријализације“, који се наставља. На тај начин те земље се доводе у инфериоран положај у односу на развијене земље Запада и долазе у опасност да постану сировински прирепак развијеног Запада. Укупан обим бруто индустријске производње земаља у транзицији опао је у 1994. години у односу на 1989. годину за 44 одсто, односно био је за 27 одсто испод нивоа из 1980. године.¹⁴ Укупан број незапослених лица у свим земљама у транзицији у првом кварталу 1994. године, када је достигао свој максимум, износио је 9.262.000 лица. Од тога је на централну и источну Европу отпадало 7.533.000 лица, а на ЗНД милион и 534.000 лица.¹⁵ Нешто повољнија економска ситуација је у Пољској, Чешкој и Мађарској, што није само резултат њиховог највећег напретка у процесу транзиције већ и највеће иностране економске помоћи, која је углавном концентрисана на те три земље и по билатералној и по мултилатералној основи, пошто Запад сматра да су оне најдаље одмакле у процесу транзиције.

Поразни резултати транзиције нису могли да остану без негативних последица по економску и укупну националну безбедност појединих земаља у транзицији. При томе је посебно поучан пример Русије, доминантне савезне републике у бившем Совјетском Савезу који је до распада, децембра 1991, био једна од двеју светских суперсила. Након

¹³ ECE, Economic Survey of Europe in 1994–1995, UN, New York and Geneva, 1995, p. 249.

¹⁴ Исто, p. 250.

¹⁵ Исто, p. 111.

дезинтеграције СССР-а и распада биполарне структуре међународних односа, уместо глобалне претње војне конфронтације, за Русију је „наступио низ спољних и унутрашњих претњи, од којих је већина настала услед економских тешкоћа“. Тиме „национална безбедност Русије у све већој мери постаје зависна од стања руске економије“. Те констатације су наведене у документу „Основне поставке државне стратегије у области обезбеђивања економске безбедности Руске Федерације“, који је донет јануара 1995. одлуком Међувладине комисије Савета безбедности Руске Федерације за економску безбедност. У том документу се наглашава да материјалну основу националне безбедности Русије, тј. њене национално-државне безбедности, чини њен „економски потенцијал, који обезбеђује потребан ниво одбрамбене способности земље, њеног територијалног интегритета, заштиту интереса Русије у иностранству као велике државе, социјално-економску стабилност руског друштва, физички и духовни развој нације“. Стога је настала потреба да се разради државна стратегија у области економске безбедности Русије, чије основне поставке одређују појмове, објекте, индикаторе, претње економској безбедности и основне механизме њиховог одвраћања или отклањања у оквирима реално ограничених могућности земље. У наведеном документу појам економске безбедности се схвата као „могућност и спремност економије да обезбеди достојне услове живота и развоја личности, социјално економску и војно-политичку стабилност друштва и државе, те да се супротстави утицају унутрашњих и спољних претњи“. У њему су, такође, дефинисани структура проблема економске безбедности, наведене унутрашње и спољне претње економској безбедности, индикатори економске безбедности, механизам обезбеђивања економске безбедности и задаци и мере обезбеђивања економске безбедности у прелазном (транзиционом) периоду у областима: структурне политике, социјалне политике, научно-техничке политике, инвестиционе политике, у области финансија, кредитно-новчаних односа, регионалне политике, спољноекономске делатности, у области односа са земљама ЗНД, области обезбеђивања сировина, борбе са економским криминалом и у области управљања економијом.¹⁶

Међутим, декларативне поставке су једно, а економска стварност земље може да буде сасвим другачија. Управо са тог становишта разматра питања економске безбедности Русије Сергеј Глазјев, у чланку „Основа обезбеђивања економске безбедности земље – алтернативни реформациони курс“.¹⁷ У уводу чланка, он наглашава да резултати анализе економије Русије под специфичним углом обезбеђивања националне безбедности потврђују „радикалне закључке који се односе на садашњи курс економске политике Русије“ садржане у његовим рани-

¹⁶ Основные положения государственной стратегии в области обеспечения экономической безопасности Российской Федерации, „Общество и экономика“, № 3, 1995, стр. 115–128.

¹⁷ С. Глазьев, Основа обеспечения экономической безопасности страны – альтернативный реформационный курс, „Российский экономический журнал“, № 1, 1997, стр. 3–19, и № 2, 1997, стр. 3–18.

јим чланцима и у чланцима других аутора. Глазјев даје следећу табелу макропараметара економије и показатеља националне безбедности:

Показатељи економске безбедности

		Критично значење	Фактичко стање	Однос фак- тичког и критичног значења
1	2	3	4	5
1.	Обим ГДП:			
	– у целини од просека „седморке“	75%	29%	0,39
	– <i>per capita</i> од просека „Г7“	50%	19%	0,38
	– <i>per capita</i> од светског просека	100%	25%	0,25
2.	Удео прерађивачке у укупној индустријској производњи	70%	50%	0,71
3.	Удео машиноградње у индустријској производњи	20%	15%	0,75
4.	Обим инвестиција, % од ГДП	25%	13%	0,60
5.	Расходи за научна истраживања, % од ГДП	2%	0,5%	0,25
6.	Удео нових производа у продукцији машиноградње (1994)	6%	2,6%	0,43
7.	Удео лица са примањима испод животног минимума у становништву (септембар 1996)	7%	20%	0,29
8.	Дужина живота становништва	70 год.	64 год.	0,91
9.	Јаз у дохоцима између 10% најбогатијих и 10% најсиромашнијег становништва	8 пута	12,9 пута	0,62
10.	Број злочина (на 100.000 становника)	5.000	6.000	0,83
11.	Ниво незапослености (метод. МОР)	7%	9,2%	0,76
12.	Ниво год. инфлације (9 месеци 1996)	20%	16%	1,25
13.	Обим унутрашњег дуга, % ГДП	30%	33%	0,9
14.	Служба унутрашњег дуга (% од пореских прихода буџета)	25%	>100%	0,25
15.	Обим спољног дуга, % ГДП	25%	31%	0,8
16.	Удео спољних зајмова у покрићу буџетског дефицита (план 1997)	30%	5%	0,66
17.	Дефицит буџета, % ГДП од јануара до септембра 1996.	5%	4,2%	1,2
18.	Обим иновалута у односу на новчану масу у рубљама	10%	50%	0,2
19.	Обим готовинске иновалуте у односу на готовину у рубљама	25%	100%	0,25
20.	Новчана маса (m^2), % ГДП	50%	12%	0,24
21.	Удео увоза у унутрашњој потрошњи:			
	– укупно			
	– храна	30%	53%	0,56
22.	Диференцијација субјеката Федерације по животном минимуму	25%	30%	0,83
		1,5 пута	5 пута	0,3

Извор: „Российский экономический журнал“, №. 1, 1997, стр. 4–5.

Подаци из наведене табеле, коју је Глазјев сачинио на основу података Савета безбедности Русије, показују да је према већини позиција положај „критичан“. При таквом стању привреде обезбеђи-

вање непходних услова за стабилан привредни развој је искључено, а практично је немогуће одржавати неопходан ниво одбрамбене способности и минималне социјалне гаранције, па долази у питање и економска самосталност земље.¹⁸ Према мишљењу Глазјева, основни параметри економске безбедности Русије повезани су са динамиком производње, стањем буџета и стањем државног дуга. Он наводи алармантне податке да се према обиму укупног домаћег производа руска економија сада налази испод нивоа Мексика, Бразила и Индонезије. Садашњи економски потенцијал Русије је 10 пута мањи од америчког, пет пута мањи од кинеског, а два пута од немачког и индијског потенцијала. Русија је сада одбачена на позицију друге десетине економски најмоћнијих земаља света. Према обиму производње по становнику, сведена је на ниво неразвијенијих земаља, као што су Панама или Алжир. При томе, економски суноврат Русије ће се наставити и у 1997. и 1998. години.¹⁹ Настављена је и деградација структуре руске индустријске производње – пораст производње сировина на рачун смањења производње производа вишег степена обраде, и деградација економске сарадње с иностранством – пораст увоза индустријских производа и извоза енергетских и других сировина. Умртвљени су унутрашњи чиниоци раста – моћни научно-технички и интелектуални потенцијал. За такво стање руске економије и друштва у целини Глазјев окривљује неадекватну економску политику и мере транзиције примењене према рецептури ММФ-а, који стално учествује у креирању економске политике Русије.

Према Глазјеву, узроци за критично стање економске безбедности Русије налазе се у дезинтеграцији привреде на финансијски и производни (реални) сектор, као резултат спроведене макроекономске политике. Истовремено, то је и резултат „деструктивности догматизма у пракси реформисања“, заснованом на идеолошким догмама радикалног либерализма и формализованој доктрини „Вашингтонског консензуса“, што је условило крајње примитивну економску политику: либерализација, приватизација и стабилизација кроз чврсто формално планирање новчане масе. Таква политика заснива се на неоправданој свемоћи тржишта и потпуном уклањању државе из регулисања економске активности земље. Принципи „Вашингтонског консензуса“ прво су планирани за земље у развоју, а касније су модификовани за европске земље у транзицији, у тзв. модел шок-терапије.²⁰ Излаз из садашње ситуације види се у напуштању економске политике засноване на „инертном сценарију“ по моделу ММФ и прихватању „реанимационог сценарија“, који би се заснивао на уважавању конкурентских предности руске привреде и одговорнијој улози државе у регулисању економске активности.²¹

¹⁸ Исто, РЕЖ, бр. 1, 1997, стр. 3.

¹⁹ Исто, РЕЖ, стр. 5.

²⁰ Исто, РЕЖ, стр. 11–18.

²¹ Исто, РЕЖ, бр. 2, 1997, стр. 17–18.

За активирање економске и, посебно, индустријске политике Русије залажу се и други аутори. Вадим Кириченко сматра да је неопходна промена реформационог курса у правцу оживљавања реалног сектора економије, посебно индустријске производње, јер за сада нема битних промена у курсу економске политике започетом 1992. године. Он не доводи у питање тржишни карактер привреде, али сматра да у политици стабилизације и оживљавања производње држава мора комплексно да обавља своје функције карактеристичне за тржишну привреду: као непосредни учесник економског процеса, као креатор економско-правних норми и административних правила понашања тржишних субјеката, као субјект фискалне, монетарне, царинске и антимонополске политике, и као извршилац (а у транзиционој економији и као иницијатор) разноврсних институционалних промена.²²

Стање руске економије одразило се и на руску војну привреду. Кирил Багриновски и Евгениј Хрусталеv наводе да се од почетка деведесетих година у одбрамбеном комплексу манифестује општи пад производње, и то већи од пада производње у индустрији у целини. Негативне последице су велике, јер тај комплекс је највећи и квалитативно значајнији комплекс руске економије и обухвата пет одсто укупно запослених радника у привреди и 17 одсто запослених у индустрији Русије. Они сматрају да су и у одбрамбеном комплексу економије Русије нужне промене, али да оне треба да буду научно засноване, уз уважавање специфичности функционисања војних предузећа. У вези с тим, залажу се за планирање производње у том комплексу на уговорној основи између државе и војних предузећа, за утврђивање цена за војну продукцију и њену модернизацију, осмишљену конверзију војне индустрије и, што је веома значајно, за развој извоза војне производње. Наглашавају да је у периоду од 1986. до 1993. године Русија заузимала прво место у свету по продаји оружја, с годишњим просечним извозом од око 15 милијарди долара. Сада је из економских, идеолошких и политичких разлога тај извоз сведен на две-три милијарде долара. Отуда Русија мора повратити своје позиције на светском тржишту наоружања, на којем сада доминирају САД, Француска, Немачка, Велика Британија и Кина, које заједно учествују у светском извозу оружја са 85 одсто.²³

Као наведени руски аутори размишљају и бројни аутори из других земаља у транзицији који се супротстављају политици радикалног либерализма и неолиберализма у његовој монетаристичкој варијанти, као и некритичкој примени страних искустава у појединим земљама у транзицији, које су свака на свој начин специфичне.

На крају, као општи закључак може се извести следеће:

1. Европске земље у транзицији морају тражити сопствене начине решавања акутних проблема макроекономске стабилизације и структур-

²² В. Кириченко, *Макроекономические предпосылки активизации промышленной политики*, РЕЖ, № 1, 1997, стр. 20–26.

²³ К. Багриновский, Е. Хрусталеv, *Как сохранить и приумножить оборонно-промышленный потенциал*, РЕЖ, № 1, 1997, стр. 27–34.

них трансформација, прилагођене специфичностима њиховог досадашњег друштвеног, економског, културног и историјског развоја, ради оживљавања активности реалног сектора економије и јачања своје економске безбедности.

2. Некритичка примена модела трансформације који су коришћени у другим земљама или некритичко прихватање модела које тим земљама намећу међународни центри економске и финансијске моћи, првенствено ММФ, може тим земљама да створи још веће тешкоће од досадашњих, које подривају њихову економску безбедност и доводе у питање њихову економску самосталност.

3. Избор модела даљег друштвеног развоја није тако једноставан као што је изгледало у периоду непосредно после слома етатистичког командног друштвено-економског система. Враћање на модел либералног капитализма је повратак на сурови капитализам првобитне акумулације капитала. Прихватљивија је варијанта социјалнооријентисане тржишне привреде, која је већ проверена у пракси појединих земаља Запада, али не треба одбацити ни неку од варијаната хуманог социјализма, стварања економије за човека, које у појединим европским земљама у транзицији могу бити прихватљивије од различитих модела капитализма на њиховом путу ка новом постиндустријском, информатичком друштву, што је сада доминантна тенденција развоја у целом свету.

4. Страна помоћ за остваривање процеса транзиције је пожељна, али се земље у транзицији ипак морају ослонити првенствено на сопствене снаге на свом путу савладавања постојећих наслеђених тешкоћа из периода државног социјализма и укључивања у савремене светске цивилизацијске токове.

5. Негативне економске последице транзиције нису само последица примењеног модела друштвено-економске трансформације већ и примењеног модела економске, а посебно индустријске политике. Импровизације и прагматизам у тој области могу нанети националној привреди огромне штете. Стога економска и индустријска политика морају да буду научно засноване, а циљеви даљег друштвено-економског развоја јасно дефинисани.

6. Економска безбедност сваке земље сада је неодвојиви део укупне националне безбедности и вероватно њен најзначајнији део. Стога истраживању проблема економске безбедности и дефинисању националне стратегије економске безбедности сваке земље у транзицији треба посветити много већу пажњу него до сада. У тој области су неопходна континуирана, комплексна, мултидисциплинарна и интердисциплинарна истраживања, која се морају остварити под непосредним руководством надлежних државних органа.